

УДК 343.211

Дар'я Володимирівна КАЗНАЧЕСВА
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

Анастасія Олександрівна ДОРОШ,
курсантка факультету № 2
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТИ

Постановка проблеми. У нашому сучасному світі цифрові технології стали невід'ємною частиною життя людини, їх розвиток відбувається настільки стрімко, що право не завжди встигає «оперативно» реагувати на появу нових предметів, технологічних рішень чи віртуальних валют. Як у теорії, так і на практиці виникла низка питань щодо кримінально-правової кваліфікації діянь, пов'язаних із обігом криптовалют. Труднощі виникають насамперед тому, що в Україні, як і в багатьох інших країнах на законодавчому рівні не визначено правового статусу цього явища. Тому у сучасних умовах все частіше криптовалюта виступає, з одного боку як засіб або предмет вчинення кримінальних правопорушень, а з іншого, завдяки своїм особливостям – в якості фактору злочинності.

У світі налічується понад 2000 видів криптовалют. Наразі загальна вартість цифрових грошей становить майже 326 млрд доларів, за останній рік ринок криптовалют зріс у п'ять разів, а частка Bitcoin перевищує 60 %¹.

За даними Міністерства цифрової трансформації України, наша держава – лідер із застосування віртуальних активів серед населення; українська спільнота блокчейн-розробників – одна з найбільших у світі та входить у топ-3. У Мінцифри вважають, що ринок криптовалют в Україні розвинений, але більша його частина перебуває в сірій зоні, і це створює загрозу для держави, бізнесу і користувачів².

¹ The Bitcoin News. URL: <https://bitcoin1money1.blogspot.com> (дата звернення: 18.08.2021).

² Україна № 1 в світі з використання криптовалют – Мінцифри // Ліга.нет : сайт. URL: <https://ua-news.liga.net/economics/news/ukraina-1-v-sviti-z-vikoristannya-kriptovalyut---mintsifri> (дата звернення: 18.08.2021).

Так, неодноразово на ризики використання продуктів технології блокчейн звертав увагу Європол. У своєму звіті за 2020 рік про загрози організованої злочинності в Інтернеті він дійшов висновку, що тренди обігу криптовалюти мають широку популярність у кримінальній сфері¹.

Прикладом виявлення нелегальної торгівлі з використанням криптовалюти є справа Silk Road. На цьому нелегальному інтернет-ринку збувалось більше 10 тисяч різновидів нелегальних товарів, а загальний річний обіг перевищував 17 млн дол. Однак і далі масштаби наркоторгівлі в Інтернеті із використанням криптовалюти продовжують зростати великими темпами.

Уже не можна заперечити фактичне існування криптовалюти у повсякденному житті, тому доцільність визначення її правового статусу, і, як наслідок, місця у складі кримінальних правопорушень не викликає сумнівів. Потребують подальших ґрунтовних розробок проблеми визначення та аналізу криптозлочинності та заходів протидії, визначення загальних правил кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері її обігу. Зазначені аргументи і обумовлюють актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі питання фінансово-правової сутності, правового статусу криптовалют, а також їх впливу на злочинність висвітлювали такі науковці, як І. Верес, М. В. Гребенюк, А. С. Горбунова, В. В. Кубай, О. В. Мельниченко, Д. В. Пашко, Д. І. Погрібний, А. М. Пожидаєва, О. Е. Радутний та інші. Однак, на жаль, на сьогодні у світі не існує єдиного, чіткого підходу до визначення терміна «криптовалюта» ні з економічного, ні з юридичного погляду, що обумовлює наявність великих проблем у правовому регулюванні обігу криптовалют.

Метою статті є аналіз криптовалюти як фактору вчинення кримінальних правопорушень, а також як предмету та засобу вчинення кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У підґрунті популярності криптовалюти як нового фінансового інструменту лежать комплекс технічних характеристик блокчейн, відсутність системи серверного зберігання даних, відкритість операцій, стійкість до кібератак, можливість функціонування програми в режимі 24/7 та підтримка смарт-контрактів. Але водночас відсутність правового регулювання блокчейн-технологій нівелює ці переваги, а в низці випадків і перетворює їх на кримінологічні ризики.

Як свідчить аналіз, наразі в Україні повноцінному функціонуванню та подальшому розвитку ринку криптовалюти заважає ціла низка невирішених проблем, серед яких²: відсутність правового регулювання відносин, що виникають у сфері обігу криптовалюти; відсутність механізмів оподаткування доходів, отриманих від операцій з криптовалютою;

¹ Internet organized crime threat assessment (IOCTA). Strategic, policy and tactical updates on the fight against cybercrimehttps. URL: <https://www.europol.europa.eu/iocta-report> (дата звернення: 15.09.2021).

² Казначеева Д. В., Дорош А. О. Криптовалюта: проблеми правового регулювання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 170–177.

відсутність правових гарантій захисту права власності учасників ринку криптовалют, відсутність механізмів контролю за обігом криптовалют, які можуть використовуватись з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення¹.

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що криптовалюта є фактором вчинення кримінальних правопорушень саме завдяки своїм особливостям та притаманним їй ознакам. *До криміногенних властивостей криптовалют, що характеризують її як фактор вчинення кримінальних правопорушень можна віднести такі:*

- анонімність, швидкість, дешеві та незворотні перекази;
- запутані ланцюжки транзакцій;
- відсутність статусу криптовалюти, правил для бірж і пунктів обігу та ідентифікації власника криптовалютного гаманця;
- доступ з будь-якої точки світу через Інтернет;
- можливість для використання як «сховища» або здійснення міжнародних переказів грошових коштів;
- відносна безпека;
- можливість створення валют, повністю «заточених» під відмивання грошей;
- відсутність керівного органу.

Також у своїх Типологічних дослідженнях Державна служба фінансового моніторингу України зазначає, що останніми роками окрема увага підрозділів фінансової розвідки та правоохоронних органів була приділена дослідженню комплексних схем відмивання коштів з використанням у них криптовалют. Досліджувались особливості проведення фінансових розслідувань, що охоплюють використання криптовалют для відмивання коштів. Фахівці наголошують, що швидкість операцій за допомогою криптовалют є надзвичайно великою, ідентифікація учасників – майже неможливою, особливо в умовах нерегульованості вказаного ринку фінансових послуг, що становить один з найбільших ризиків. Тобто кошти можуть бути вилучені або конвертовані набагато швидше, ніж через більш традиційні канали. Наслідком такої швидкості транзакції є ускладнення її моніторингу та додаткові труднощі для заморожування коштів.

Останнім часом спостерігається тенденція щодо популяризації використання віртуальних валют у протиправних фінансових схемах, спрямованих на легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, в переважній більшості отриманих у готівковій формі. Так, особливо поширеним є факт використання криптовалют організованими злочинними угрупованнями як інструменту протиправної діяльності, пов'язаної із шахрайськими діями у сфері ІТ-технологій так званих «фінансових пірамід».

¹ Казначеева Д. В., Дорош А. О. Правовий статус криптовалют у кримінальному праві // Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (27 лист. 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 54–56.

Основними факторами, які впливають на зростання вказаної тенденції, є відсутність правового статусу віртуальних валют в Україні, відсутність як зовнішнього, так і внутрішнього адміністрування, а також центрів, які контролюють (повна децентралізація, що унеможливорює зупинення операцій, накладення арештів), анонімність розрахунків тощо¹.

Відповідно до результатів дослідження, проведеного ООН протягом одного року, в світі відмивається в результаті здійснення різних кримінальних правопорушень грошових коштів у розмірі 2–5 % світового ВВП, що становить від 800 млрд до 2 трлн дол. США².

Іншим прикладом є новітні дослідження, відповідно до яких після невеликого падіння в 2018 році загальний обсяг продажів Darknet-ринку зріс на 70 % у 2019 році і становив понад 790 мільйонів доларів. Мало того, вперше з 2015 року ринки Darknet збільшили свою частку, загальний обсяг вхідних транзакцій з криптовалютою збільшившись вдвічі – з 0,04 % у 2018 році до 0,08 % у 2019 році³.

Саме вказані фактори, а також одночасне міжнародне поширення та адаптування фінансового законодавства окремих країн до врегулювання відносин, пов'язаних із віртуальними валютами, і робить цю категорію фінансових послуг привабливою для протиправних дій.

Зараз, використовуючи криптовалюти, можна придбати широкий спектр нелегальних товарів і послуг. Віртуальні гроші використовуються в порноіндустрії, у сфері незаконного обігу персональних даних, у торгівлі підробленими документами, нелегальними ліками, криптовалютою навіть оплачують замовні вбивства. Але при цьому найпоширенішим сегментом незаконного застосування криптовалюти залишається незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин (80 % загального обсягу ринку нелегальних товарів).

З іншого боку, новим і популярним способом легалізації кримінальних доходів є їх відмивання через сайти азартних ігор. Саме через ці сервіси відмивається близько трьох чвертей усіх брудних віртуальних грошей. Згідно з даними Trend Micro, злочинці дедалі частіше почали використовувати ігрову валюту як спосіб зберігання вартості криптовалюти. Для цього купується валюта найбільш популярних віртуальних ігор. Вона продається за криптовалюту, а потім на спеціальних сервісах конвертації обмінюється у фіатну валюту⁴.

Аналіз наукової літератури, а також судової практики надає

¹ Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2017 рік. Київ, 2018. 148 с.

² Money Laundering and Terrorist Financing Red Flag Indicators Associated with Virtual Assets // FATF, Paris, France : сайт. 2020. URL: www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.html (дата звернення: 29.08.2021).

³ The 2020 state of crypto crime everything you need to know about darknet markets, exchange hacks, money laundering and more. URL: <https://go.chainalysis.com/rs/503-FAP-074/images/2020-Crypto-Crime-Report.pdf> (дата звернення: 29.08.2021).

⁴ Money Laundering and Terrorist Financing Red Flag Indicators Associated with Virtual Assets / FATF, Paris, France // FATF : сайт. 2020. URL: www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.html (дата звернення: 29.08.2021).

можливість виділити такі *основні ознаки протиправних посягань, що здійснюються у сфері обігу криптовалюти:*

1) усі аналізовані діяння, вчинені у сфері обігу криптовалюти, мають електронну (цифрову) природу, де криптовалюта виступає як предмет або засіб (спосіб) учинення кримінального правопорушення;

2) вчиняються зазначені кримінальні правопорушення завжди за допомогою функціонування віртуальних мереж;

3) мотивом вчинення таких кримінальних правопорушень виступають майнові або інші особисті інтереси.

Також можна виділити *найбільш розповсюджені склади кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері обігу криптовалюти:*

– незаконний збут психоактивних речовин (наркотичних засобів, психотропних речовин тощо.), інших заборонених товарів, контенту або послуг;

– відмивання майна, отриманого протиправним шляхом з використанням нової цифрової валюти;

– шахрайство, заволодіння чужим майном, серед іншого самою криптовалютою;

– торгівля людьми;

– кримінальні правопорушення корупційного спрямування тощо.

Отже, варто підкреслити, що зараз простежується негативна тенденція зростання кількості та видів кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням криптовалюти, або спрямованих на незаконне заволодіння самою криптовалютою. Сучасна криптозлочинність демонструє негативну якісну і кількісну трансформацію на тлі очевидної потреби у законодавчому закріпленні та визначенні правового статусу криптовалют та інших цифрових продуктів блокчейну в Україні, а також розроблення єдиних стандартів попередження такого роду злочинності.

З погляду кримінального права, залишається невирішеним питання про місце криптовалюти серед ознак складу кримінального правопорушення. Чи можна визнати криптовалюту засобом або предметом кримінального правопорушення, а можливо, як першим так і другим, або взагалі залишити за рамками складу кримінального правопорушення?

1. Криптовалюта як засіб (спосіб) вчинення кримінального правопорушення

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що визнання криптовалюти засобом вчинення кримінальних правопорушень здебільшого у судів не викликає сумнівів та заперечень. Суди не зазнають труднощів під час кваліфікації діянь, у яких криптовалюта виступає як засіб вчинення кримінальних правопорушень, наприклад пов'язаних із незаконним обігом зброї, наркотичних засобів, порнографії тощо. Операції з криптовалютою розглядаються як докази у кримінальній справі. Незважаючи на відсутність коштів, ідентифікації користувачів криптовалют за номерами гаманців, інформація про транзакції використовується для перевірки підозр та уточнення обставин у справі. Також операції з

використанням криптовалюти широко застосовуються у разі вчинення кримінальних правопорушень щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, фінансуванні тероризму, ухилення від сплати податків тощо.

Використовуючи розрахунки з криптовалютою, правопорушник максимально відсторонюється від контакту з потенційним покупцем, залишає мінімум слідів злочинного діяння, а виключаючи візуальний контакт і спілкуючись за допомогою інтернет-месенджерів, істотно ускладнює виявлення і розслідування такого виду злочинів.

Якщо в 2015 р кількість зареєстрованих фактів використання віртуальної валюти для відмивання протиправних доходів не перевищувало 5 % від загального обсягу криптозлочинності, то в 2018 році цей показник перевищив 40 %¹.

Це обумовлюється, в першу чергу, широким спектром способів легалізації майна, отриманого протиправним шляхом:

- 1) за допомогою використання однорангових транзакцій «людина – людина»;
- 2) застосування біткоїн-автоматів (криптоматів, криптотерміналів); відсутність систем ідентифікації клієнта робить ці пристрої надзвичайно популярними серед злочинців, попри високу комісію транзакцій (10–15 %);
- 3) використання мікшерів, що надає можливість заплутати ланцюжки транзакцій;
- 4) шляхом використання нелегальних обмінних сервісів;
- 5) набуває популярності легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом через азартні онлайн ігри, чому сприяє легалізація ігрового бізнесу в нашій державі.

Так, наприклад, у 2017 році правоохоронці викрили міжрегіональну злочинну групу, члени якої незаконно заволодівали великими сумами коштів у процесі легалізації грошових коштів з використанням криптовалют. У межах розслідування було встановлено групу осіб, які шляхом обману заволодівали чужими грошима в особливо великих розмірах, а також здійснювали легалізацію грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, під виглядом переведення різних криптовалют у готівку².

Або, наприклад, влітку 2020 року кіберполіція викрила та припинила існування двадцяти незаконних онлайн обмінників. Фігуранти організували злочинну схему з надання послуг з легалізації грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, а саме грошей, отриманих від хакерських атак на міжнародні компанії, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, викрадення грошових коштів з банківських рахунків іноземних компаній та громадян. Для надання зазначених послуг фігуранти розробили близько 20

¹ Money Laundering and Terrorist Financing Red Flag Indicators Associated with Virtual Assets // FATF, Paris, France. 2020. URL: www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.html (дата звернення: 29.08.2021).

² ДФС викрила схему відмивання грошей з використанням криптовалют // Економічна правда : сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/06/14/626035/> (дата звернення: 20.08.2021).

онлайн-обмінників, а також розміщували оголошення на спеціалізованих форумах у мережі «Darknet». Установлено, що упродовж 2018–2019 років зловмисники за допомогою онлайн-сервісів здійснили операцій на суму близько 42 мільйонів доларів у декількох криптовалютах¹.

У кожному з попередніх випадків криптовалюта використовується або для безпосереднього досягнення попереднього результату (наприклад, у разі придбання заборонених предметів), або для полегшення вчинення кримінальних правопорушень. У багатьох випадках спостерігається так звана трансформація: за рахунок грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, особа купує криптовалюту, яка потім досить легально на обмінних біржах трансформується у «чисті» кошти.

2. Криптовалюта як предмет кримінального правопорушення

Сьогодні криптовалюта може виступати предметом кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням або наданням неправомірної вигоди чи підкупу, та кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема пов'язаних із незаконним банкрутством, а також, звісно, кримінальних правопорушень проти власності, наприклад викрадення криптовалюти з рахунків, інтернет-шахрайства.

Вважаємо, що юридичне, серед іншого кримінально-правове, значення криптовалюти визначається не її фізико-технічними властивостями, а насамперед економічним значенням цього соціального феномена, тією функцією, якої наділяється криптовалюта учасниками економічного обороту, її роллю в системі об'єктів цивільного обігу. Фактором другого порядку, що впливає на правову оцінку криптовалюти, є легітимація з боку держави цього фінансового інструменту як законного платіжного засобу на території країни. Виходячи із цих критеріїв, юридична оцінка криптовалюти як предмета протиправних посягань, насамперед майнових і корупційних, в умовах чинного правового регулювання не може бути однозначною.

Саме тому актуальним на сучасному етапі є питання визнання криптовалюти предметом кримінальних правопорушень проти власності. Слід зазначити, що предмету кримінальних правопорушень проти власності традиційно притаманні певні ознаки, серед яких економічна (вартість), фізична (матеріальність), юридична (приналежність іншій особі). Що стосується економічної ознаки, то вважаємо, що вона властива криптовалюті, тому що існує певний її курс до офіційної валюти, зараз криптовалюта може виступати засобом платежу за звичайні товари або послуги. Так, Subway, Amazon, Ebay і низка інших організацій приймають до оплати біткоіни. Юридична ознака також притаманна криптовалюті, оскільки, попри анонімність гаманців, вони комусь належать, і якщо конкретний гаманець не належить певній особі, то для нього він чужий. Більш складним є питання з фізичною ознакою. Предмет кримінальних правопорушень проти власності матеріально має бути визначеним у

¹ Кіберполіція припинила незаконну діяльність 20 онлайн-обмінників // Кіберполіція : офіц. сайт. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpoliczziya-pryprynyta-nezakonnu-diyalnist--onlajn-obminnykiv-8653> (дата звернення: 20.08.2021).

просторі (тобто має перебувати в твердому, рідкому або газоподібному стані, бути живим або неживим).

Проте в сучасній кримінально-правовій літературі дедалі частіше порушується питання про те, що об'єкти права власності в умовах сучасного інформаційного суспільства не обов'язково мусять мати матеріальну природу, оскільки до відносин власності в юридичному та економічному сенсі схильні і нематеріальні блага.

Так, наприклад, О. Е. Радутний та О. Г. Ганжа вважають, що у широкому розумінні криптовалюту можна розглядати як засіб вчинення злочину або як його предмет, якщо під останнім розуміти не лише речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон пов'язує наявність ознак того чи іншого злочину, але й інші явища (до них, крім самої криптовалюти, слід відносити електричну або теплову енергію, інформацію тощо)¹.

На думку Ю. А. Дорохіної, хоча криптовалюти є одним із видів віртуальних фінансових інструментів, проте їм притаманні всі ознаки предмета злочинів проти власності, а саме: фізичні ознаки характеризуються можливістю вимірювати їх у певних одиницях, ними можна торгувати на електронній біржі, тобто такий предмет можна вилучити; що ж стосується соціально-економічної складової, то криптовалюти мають певну мінову і споживчу вартість, а з погляду юридичної ознаки – криптовалюти є чужим для винного майном².

На нашу думку, фізична ознака криптовалюти як предмету кримінальних правопорушень полягає у її специфічній формі – цифровому коді.

Криптовалюта є предметом кримінальних правопорушень і у прикладах судової практики.

Так, у 2018 році засновники інтернет-платформи Crypto-Worlds.com, яка функціонує як підприємство із залученням інвесторів з різних країн світу для майнінгу (видобування) криптовалют (електронних грошей) з подальшою виплатою останнім відсотків залежно від їх грошового вкладу, шахрайським шляхом заволоділи грошовими коштами особи у сумі 12 151 доларів США. Так, після реєстрації інвестори здійснювали переказ зі свого електронного рахунку на рахунок сайту <https://crypto-worlds.org> у кількості 30 (тридцять) «ефірів» (криптовалюта «ефір»), що згідно з еквівалентом долара США становило 12 151 (дванадцять тисяч сто п'ятдесят один долар), але зарахування вказаної суми коштів на рахунки, створені на сайті <https://crypto-worlds.org>, станом на 08.08.2018 року так і не відбулося. Дії підсудних були кваліфіковані за ч. 3 ст. 190 КК України³.

Отже, на нашу думку, з метою протидії кримінальним

¹ Радутний О. Е., Ганжа О. Г. Криптовалюта як нова дотична фінансового і кримінального права // Вороновські читання (Співвідношення матеріального та процесуального в регулюванні фінансових відносин) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 4-5 жовтня 2017 р.). Чернівці, 2017. С. 166–170.

² Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.

³ Ухвала Центрально-Міського районного суда м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 216/5541/18 від 09.10.2018 // Єдиний держ. реєстр досудових розслідувань : офіц. сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77401094> (дата звернення: 13.09.2021).

правопорушенням із використанням криптовалюти, а також надання належної кримінально-правової оцінки вчиненого існує практична необхідність визнати криптовалюти предметом кримінальних правопорушень, зокрема і проти власності.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021

Дарья Владимировна КАЗНАЧЕЕВА,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Анастасия Александровна ДОРОШ,

курсантка факультета № 2

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ОБОРОТА КРИПТОВАЛЮТЫ

В данной статье авторы рассматривают криптовалюту как фактор совершения противоправных деяний, а также как предмет преступлений. В ходе анализа выделены основные признаки противоправных посягательств с использованием криптовалюты. Авторы пришли к выводу о необходимости признания криптовалюты в качестве предмета преступлений против собственности.

Ключевые слова: криптовалюта, виртуальная валюта, предмет преступления, фактор преступности.

Darya V. KAZNACHEYEVA,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Anastasiya A. DOROSH,

cadet of the Faculty 2

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

CRIMES IN THE SPHERE OF CRYPTOCURRENCY TURNOVER

The authors of the article consider cryptocurrency as a factor in the commission of illegal acts, as well as a subject of crimes. In the course of the analysis, the main features of illegal encroachments with the use of cryptocurrency are highlighted. The authors have come to the conclusion that it is necessary to recognize cryptocurrency as a subject of crimes against property.

Key words: cryptocurrency, virtual currency, subject of a crime, factor of a crime.